

BIZALOM ÉS PÉNZÜGYEK
VÁLSÁG ÉS VÁLSÁGKEZELÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN

PANTA

PÁZMÁNY NEMZETKÖZI TANULMÁNYOK

7. KÖTET

A SOROZAT EDDIGI KÖTETEI:

A KÍNAI ALKOTMÁNY (szerkesztette: SALÁT GERGELY)

KÍNAI ÁLOM – KÍNAI VALÓSÁG (szerkesztette: SALÁT GERGELY)

REZSÓHÁZY RUDOLF: BEVEZETÉS A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK MÓDSZERTANÁBA

SALÁT GERGELY: BÜNTETŐJOG A HAN-KORI KÍNÁBAN

JANY JÁNOS: JOGI KULTÚRÁK ÁZSIÁBAN

JANY JÁNOS: AZ ISZLAMIZMUS

ELŐKÉSZÜLETBEN:

GÁTHY VERONIKA: INDIA

TRAUMÁK ÉS TANULSÁGOK – A II. VILÁGHÁBORÚ ÖRÖKSÉGE A TÁVOL-KELETEN

(SZERKESZTETTE: SALÁT GERGELY ÉS SZILÁGYI ZSOLT)

BIZALOM ÉS PÉNZÜGYEK

VÁLSÁG ÉS VÁLSÁGKEZELÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Gyórfy Dóra

TYPOTEX

A KÖTET KIADÁSÁT TÁMOGATTA:

BIZALOM ÉS PÉNZÜGYEK – VÁLSÁG ÉS VÁLSÁGKEZELÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Copyright © Gyórfy Dóra, 2017

Hungarian edition © Typotex/Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2017

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 279 911 7

ISSN 2416–1438

TYPOTEX – PANTA

A PANTA a Pázmány Egyetem Nemzetközi Tanulmányokkal foglalkozó szakmai közösségének könyvsorozata, mely széles értelemben vett társadalomtudományi munkák révén mutatja be a globális világ múltját és jelenét. A sorozat neve egyszerre utal az intézményi háttérre, valamint arra a teljességre és sokszínűsége, amit megragadni hivatott: Πάντα.

Sorozatszerkesztő: Jany János

Lacinak és Miklósnak

TARTALOM

ÁBRÁK JEGYZÉKE | 9

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE | 13

1. BEVEZETÉS | 14

- 1.1. Bizalom és társadalomtudományok | 16
 - 1.2. A kötet fő kérdései | 18
 - 1.3. A kutatás módszere | 19
 - 1.4. A fő mondanivaló dióhéjban | 23
 - 1.5. A kötet fejezetei | 23

2. A BIZALOM FOGALMA | 26

- 2.1. Mi a bizalom? | 27
- 2.2. Személyek közötti (interperszonális) bizalom | 29
 - 2.3. Intézményi bizalom | 33
 - 2.4. A bizalom erkölcsi értelmezése | 41

3. BIZALOM, PÉNZ ÉS GAZDASÁGPOLITIKA: AZ EURÓÖVEZET BELSŐ FESZÜLTSGEI | 44

- 3.1. Bizalom és pénz | 46
- 3.2. Az euró létrehozása | 48
- 3.3. Bizalom és gazdaságpolitikai döntések | 54
- 3.4. A bizalmi szint eltérései az EU régi tagállamaiban | 63
- 3.5. Az euró bevezetését követő kilátások – hipotézisek | 64

4. KÖLTSÉGVETÉSI POLITIKA AZ EU-15 ORSZÁGOKBAN 1992–2007 | 68

- 4.1. Az Európai Monetáris Rendszer válsága | 70
- 4.2. A Stabilitási és Növekedési Egyezmény működése | 72
- 4.3. A költségvetési kiigazítások belpolitikai háttere | 74
- 4.4. A bizalom és a költségvetési hiány kapcsolata az euróövezetben | 83
 - 4.5. A konszolidációs stratégiák különbségei | 85
 - 4.6. Svédország és Portugália konszolidációs tapasztalatai | 91

5. AZ EURÓÖVEZETI CSATLAKOZÁS BUKTATÓI AZ EU KELETI TAGÁLLAMAIBAN | 104

- 5.1. A bizalmatlanság gyökerei | 105
- 5.2. A külső tényezők szerepe | 114
- 5.3. Pénzügyi politikák a KKE-10 országokban | 118
- 5.4. A bizalmatlanság hatása a KKE-10 országok gazdaságpolitikájára | 127
- 5.5. Gazdaságpolitika bizalom nélkül: Szlovákia és Magyarország esete | 134

6. PÉNZÜGYI VÁLSÁG AZ EURÓPAI UNIÓBAN | 152

- 6.1. Az amerikai jelzálogpiaci válság és terjedése a KKE-10 országokba | 153
- 6.2. Válság az euróövezetben | 155
- 6.3. A válság következményei | 160
- 6.4. A válság meglepetései: Írország és Lengyelország | 166

7. BIZALOM ÉS VÁLSÁGKEZELÉS: A MEGSZORÍTÓSPIRÁLOK EREDETE | 178

- 7.1. Vita a költségvetési megszorításokról | 180
- 7.2. Bizalom és megszorítóspirálok | 181
- 7.3. A válsághoz vezető út Görögországban és Lettországban | 186
- 7.4. A mentőcsomagok tárgyalása | 193
- 7.5. Közvélemény és megszorítások | 200
- 7.6. Piaci reakciók | 203
- 7.7. Válságkezelés Magyarországon | 205
- 7.8. A válságkezelés növekedési következményei | 210

8. A BIZALOM JELENTŐSÉGE A GAZDASÁGI FEJLŐDÉSBN | 214

- 8.1. Az eredmények összegzése | 215
- 8.2. Az EU új és régi tagállamai közötti különbségek | 217
- 8.3. Bizalom és gazdasági fejlődés | 219
- 8.4. A bizalom hatását módosító tényezők | 225
- 8.5. Gazdaságpolitikai következtetések | 229
- 8.6. Befejezés | 232

IRODALOMJEGYZÉK | 233

ÁBRÁK JEGYZÉKE

2. 1. *ábra.* A WGI jogállamiság-indexe és az intézményi bizalom kapcsolata az EU-25-ben (2004) | 39
3. 1. *ábra.* Angyali kör az intézményi bizalom és a növekedés között | 55
3. 2. *ábra.* Ördögi kör a bizalmatlanság és az alacsony növekedés között | 56
4. 1. *ábra.* A költségvetési egyenleg és a magánszektor hitelezésének alakulása az északi modell országában 1995–2007 | 75
4. 2. *ábra.* A költségvetési egyenleg és a magánszektor hitelezésének alakulása a kontinentális modell országában 1995–2007 | 77
4. 3. *ábra.* A költségvetési egyenleg és a magánszektor hitelezésének alakulása a liberális modell országában 1995–2007 | 80
4. 4. *ábra.* A költségvetési egyenleg és a magánszektor hitelezésének alakulása a déli modell országában 1995–2007 | 82
4. 5. *ábra.* Bizalom és költségvetési egyenleg az euróövezetben 1998–2007 | 84
4. 6. *ábra.* Az elsődleges kiadások változása az EU-15 országokban 1992–2007 | 86
4. 7. *ábra.* A pénzügyi jóléti transzferek változása az EU-15 országokban 1992–2007 | 87
4. 8. *ábra.* A bevételek változása az EU-15 országokban 1992–2007 | 88
4. 9. *ábra.* A kiigazítás összetevői az EU-15 országokban 1992–2007 | 89
4. 10. *ábra.* Az adósság alakulása az EU-15 országokban 1992–2007 | 89
4. 11. *ábra.* Növekedés Portugáliában, Svédországban és az EU-15 átlaga 1995–2007 | 95
5. 1. *ábra.* A régi és az új rendszer megítélése anyagi szempontból | 110
5. 2. *ábra.* Gazdasági felzárkózás a KKE-10 országokban 1997–2007 | 113
5. 3. *ábra.* Az euró bevezetésének népszerűsége 2006-ban | 117
5. 4. *ábra.* Költségvetési egyenleg és hitelezés Szlovéniában és Szlovákiában 1995–2007 | 119
5. 5. *ábra.* Költségvetési egyenleg és hitelezés Bulgáriában, Észtországban, Lettországban és Litvániában 1995–2007 | 122
5. 6. *ábra.* Költségvetési egyenleg és hitelezés Csehországban, Lengyelországban, Magyarországon és Romániában 1995–2007 | 125

5. 7. *ábra.* A pénzbeli jóléti transferek változása
a KKE-10 országokban 2002–2007 | 128
5. 8. *ábra.* A kiigazítás összetevői a KKE-10 országokban 2002–2007 | 129
5. 9. *ábra.* Az államadósság alakulása a KKE-10 országokban 2002–2007 | 130
5. 10. *ábra.* Az államadósság és a magánszektor eladósodása
a KKE-10 országokban 2007/2008 | 131
5. 11. *ábra.* Az államadósság és a magánszektor eladósodása
a KKE-8 országokban 2007/2008 | 131
5. 12. *ábra.* A fizetési mérleg egyenlege a KKE-10 országokban 2002–2007 | 133
5. 13. *ábra.* Közintézményekbe vetett bizalom Magyarországon (2006) | 136
5. 14. *ábra.* Közintézményekbe vetett bizalom Szlovákiában (2006) | 136
5. 15. *ábra.* GDP-növekedés, munkanélküliség és infláció
Szlovákiában 2003–2008 | 146
6. 1. *ábra.* Hosszú távú kamatok alakulása Németországban
és a GIIPS országokban 1995–2010 | 156
6. 2. *ábra.* Az egységnyi munkaerőköltség alakulása Németországban
és a GIIPS országokban 2000–2010 | 158
6. 3. *ábra.* A fizetési mérleg alakulása Németországban
és a GIIPS országokban 2000–2010 | 159
6. 4. *ábra.* Növekedés az EU-25 országokban 2007–2014 | 162
6. 5. *ábra.* Az államadósság alakulása az EU-25 országokban 2007–2014 | 163
6. 6. *ábra.* A munkanélküliség alakulása az EU-25 országokban 2007–2014 | 164
6. 7. *ábra.* Az ír ingatlanárak változása 1970–2008 | 169
6. 8. *ábra.* A jelzáloghitelek növekedése Lengyelországban 2002–2009 | 173
7. 1. *ábra.* A kormányzati hitelesség hiánya és a megszorítóspirál | 186
7. 2. *ábra.* A hazai gazdasági helyzet megítélése Görögországban,
Írországban és Lettországban 2010–2013 | 200
7. 3. *ábra.* Demokráciával való elégedettség Görögországban, Lettországban
és Írországban 2006–2014 | 202
7. 4. *ábra.* 10 éves lejáratú kormányzati kötvények kamatszintje Görögországban,
Írországban és Lettországban 2008–2015 | 204
7. 5. *ábra.* Görögország, Lettország és Írország helyezése a Világgazdasági Fórum
versenyképességi listáján 2006/2007–2014/2015 | 205
7. 6. *ábra.* A forint/euró árfolyam alakulása 2005–2015 | 206
7. 7. *ábra.* A fogyasztói bizalom alakulása és a növekedés az EU-ban,
Lettországban és Magyarországon 2008–2014 | 207
7. 8. *ábra.* GDP-előrejelzés és tények Lettországban 2008–2015 | 210
7. 9. *ábra.* GDP-előrejelzés és tények Görögországban 2008–2015 | 211

7. 10. *ábra.* GDP-előrejelzés és tények Írországbán 2008–2015 | 211
7. 11. *ábra.* GDP-előrejelzés és tények Magyarországon 2008–2015 | 212
8. 1. *ábra.* Egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson magas bizalmi szintű euróövezeti országokban 1998–2014 | 220
8. 2. *ábra.* Egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson magas bizalmi szintű euróövezeten kívüli országokban 1998–2014 | 221
8. 3. *ábra.* Egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson alacsony bizalmi szintű euróövezeti országokban 1998–2014 | 222
8. 4. *ábra.* Egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson alacsony bizalmi szintű euróövezeten kívüli országokban 1998–2014 | 223
8. 5. *ábra.* A jogállamiság és a fejlettségi szint változásának kapcsolata az EU déli és keleti tagállamaiban 2002–2014 | 224

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

2. 1. táblázat. A fogolydilemma | 24

3. 1. táblázat. Szerkezeti reformok és a kormányzat szavahihetősége | 61

3. 2. táblázat. Az európai jóléti államok típusai | 62

3. 3. táblázat. A társadalmi bizalom mutatói az EU-15-ben (2002) | 63

4. 1. táblázat. Növekedés, munkanélküliség és költségvetési egyensúly az EU-15 országokban 1991–1994 | 71

4. 2. táblázat. A kiigazítás tapasztalatainak összegzése országcsoportok szerint 1992–2007 | 90

5. 1. táblázat. A társadalmi bizalom mutatói a KKE-10 országokban (2004) | 113

6. 1. táblázat. A válság következményei az EU-25-ben | 165

7. 1. táblázat. A mentőcsomagok költségvetési egyenlegre vonatkozó feltételei és teljesülésük Görögországban, Lettországban és Írországban | 194

7. 2. táblázat. A magyar versenyképesség tényezőinek alakulása a Világgazdasági Fórum jelentései alapján 2006/2007–2015/2016 | 209

1. BEVEZETÉS

A bizalom vagy annak hiánya komoly szerepet játszik életünk és boldogságunk alakulásában. Sokszor szinte olyan, mint a levegő – amikor jelen van, természetesnek vesszük, és csupán a hiánya döbbsen rá arra, mennyire lényeges a megléte. A bizalom azonban nem csupán személyes életünket formálja, hanem meghatározó jelentősége van a politikában és a gazdaságban is. A Lehmann Brothers befektetési bank 2008-as összeomlása és a pénzügyi rendszer időszakos leállása rámutatott arra, hogy a bizalom a globális pénzügyi rendszer alapvető működési feltétele.

A pénzügyi rendszerrel kapcsolatos bizalom leggyakrabban arra az ígéretre vonatkozik, hogy adott pénzügyi közvetítő a nála elhelyezett megtakarításokat felelősen kezeli, majd megegyezés szerint visszafizeti. Szintén szokás beszélni piaci bizalomról, amikor a befektetők azt várják, hogy az általuk nyújtott hiteleket a gazdasági szereplők visszafizetik, illetve befektetéseik jó eséllyel hoznak hasznot. A bizalom fogalmát sok egyéb vonatkozásban is használjuk, és a számos különféle értelmezés során fennáll a veszély, hogy közhellyé válik, és ezzel elveszíti jelentőségét. Könyvem egyik legfontosabb célja, hogy a bizalom különféle típusait megkülönböztesse, bemutassa azt, hogyan függnék össze, és hogyan befolyásolják a makroszintű pénzügyeket.

A bizalom fogalma segíthet jobban megérteni az európai pénzügyi válságot is. A válságot leggyakrabban az euróövezet konstrukciós hibájának tulajdonítják – míg a monetáris politika közösségi szintre került, a pénzpolitika egyéb területei tagállami szinten maradtak. Ebben a keretben a különböző szereplők – elsősorban a kormányzat és a háztartások – jelentősen eladósodhattak, ám a következmények kezelésére elégtelennek bizonyultak a tagállami eszközök. Más értelmezésekben a tagállamok közötti versenyképességi különbségek felelősek a válságért, ami hozzájárult ahhoz, hogy az északi és déli országok közötti tőkeáramlás egy kölcsönös függőségi viszonyt alakított ki. A válság végül a tőkeáramlás hirtelen leállása (*sudden stop*) miatt tört ki, aminek során a periféria országai elvesztették a tőkepiacokhoz való hozzáfé-

1. BEVEZETÉS

résüket.¹ Ezek a magyarázatok azonban számos kérdést homályban hagynak. Miért adósodik el a kormányzat az egyik tagállamban, és miért nem másokban? Miért jön létre hitelbuborék egyes országokban, és miért nem másokban? Miért képesek egyes országok a versenyképesség növelését szolgáló lépéseket életbe léptetni, és miért tűnik ez lehetetlennek másutt? Ezek a felvetések nem kérdőjelezik meg a válság pénzügyi értelmezését, sokkal inkább a válságok mögötti társadalmi folyamatokra terelik a figyelmet. Ezekben a folyamatokban a bizalom a pénzügyi rendszerhez hasonlóan kulcsszerepet játszik, hiszen a társadalom értelmezhető egyfajta kapcsolati hálónak, és a kapcsolatok minőségének egy meghatározó jellemzője a bizalom vagy annak hiánya.

A következőkben egy rövid áttekintést nyújtok a bizalomról szóló társadalomtudományi kutatásokról, és ebben a kontextusban helyezem el a kötet kutatási kérdéseit. Ezt követi egy rövid módszertani áttekintés, majd a könyv fő mondanójának és szerkezetének összefoglalása.

1. 1. BIZALOM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

A bizalommal kapcsolatos társadalomtudományi kutatások az 1960-as években elsősorban a politikai kultúrával és viselkedéssel kapcsolatos munkákban jelentek meg. David Easton nagy lélegzetű munkájában a politikai rendszer működési feltételének tekintette a politikai támogatást. Ennek jellemzése során megkülönböztette a konkrét támogatást, ami rövid távú kimenetekhez kötődik, az általános támogatástól, azaz a bizalomtól, ami lehetővé teszi, hogy a rendszer polgárai olyan kimeneteket is elfogadjanak vagy toleráljanak, amelyek a kívánságaikkal vagy érdekeikkel ellentétesek.² Ugyanebben az időszakban hasonló gondolatokat fogalmazott meg William Gamson is, aki a társadalom politikai rendszerben való bizalmát egy kitöltetlen csekkhez hasonlította – mikor a bizalom magas, a hatóságok új kötelezettségvállalásokat tehetnek, és ezáltal tovább növelhetik a bizalmat. Mikor a bizalom szintje csökken, a hatóságok számára a létező kötelezettségek teljesítése is megnehezül, és a kormányzás hatékonysága csökken.³ Ez a kutatási irány a racionális paradigma uralkodóvá válásával hosszú ideig háttérbe szorult a politológiában.

A szociológiában⁴ a bizalom kérdése Niklas Luhmann 1979-es kötete nyomán került a kutatási témák közé. Luhmann a bizalom jelentőségének növekedését a társadalom egyre nagyobb komplexitásának, és az ezzel járó

1| A hirtelen leállás jelentőségét emeli ki a válság különféle értelmezéséről szóló összefoglalójában Jones (2015), illetve Baldwin és szerzőtársai (2015), a Voxeu.org közgazdaságtudományi portál konszenzusnarratívája is.

2| Easton 1965: 273.

3| Gamson 1968: 45–46.

4| A szociológiával kapcsolatos bővebb összefoglalást nyújt Sztompka (1999).

bizonytalanságnak és kockázatnak tulajdonította. A bizalom abban segít, hogy várakozásokat alakíthassanak ki a szereplők a többiek viselkedéséről.⁵ Diego Gambetta 1988-ban jelentette meg az első szerkesztett kötetet a bizalom szerepéről a különféle társadalmi jelenségek vizsgálata során. Saját fejezetében a szicíliai maffia működését vizsgálta, amit informális bizalmi hálózatként és a szélesebb körű társadalmi bizalomhiány legfontosabb haszonélvezőjeként⁶ mutatott be.

A bizalommal kapcsolatos kutatásoknak új jelentőséget adott a szovjet blokk összeomlása és a rendszerváltás. A szocialista rendszerre jellemző bürokratikus koordináció alapvetően épített a társadalmi bizalmatlanságra: nem lehetett megbízni sem más emberekben, akik az állam ügynökei lehetek, sem pedig az államban, amely fékek és ellensúlyok nélkül működött.⁷ Nem meglepő, hogy ilyen örökség mellett erős kételyek fogalmazódtak meg a nyugati típusú demokrácia kialakításának lehetőségeivel kapcsolatosan már a rendszerváltás kezdetén.⁸

A rendszerváltással párhuzamosan a bizalom fogalma ismét felértékelődött a politikatudományban, és megjelent a közgazdaság-tudományi kutatásokban is. Robert Putnam 1993-as nagysikerű könyvével felélesztette a politikai kultúrával kapcsolatos kutatásokat. Észak- és Dél-Olaszország eltérő fejlődési tapasztalatait a társadalmi bizalom eltérő szintjével magyarázza, amelyet a civil társadalomban való aktív részvétel hoz létre.⁹ Nem sokkal később Francis Fukuyama szintén a bizalom jelentőségére mutat rá a fejlődésben. A Nyugat gazdasági fölényét annak tulajdonítja, hogy a bizalom nem csupán a családra jellemző, hanem az intézmények lehetővé teszik a szélesebb körű kiterjesztését. Egymásban megbízó egyének kisebb ráfordítás révén tudnak együttműködni, azaz a tranzakciós költségek, amelyek egymás ellenőrzéséből és a szerződések betartatásából fakadnak, jelentősen alacsonyabbak magasabb bizalmi szint mellett. Ez lehetővé teszi a nagyobb és hatékonyabb szervezetek kiépítését, amelyek a gazdasági jólét alapvető feltételei.¹⁰

Az 1990-es évektől a bizalom kérdéskörének növekvő teret adnak az üzleti tudományok is. A vállalaton belüli kapcsolatok minősége és a vállalatok egymással való együttműködése piacgazdasági viszonyok között kritikus jelentőségű a teljesítményben. Ennek felismerése megmutatkozik a bizalommal kapcsolatos tudományos publikációk számának emelkedésében. Az üz-

5| Luhman 1979.

6| Gambetta 1988.

7| Kornai 1993: 78–80.

8| Offe és Preuss 1991. A bizalom jelentőségéről a közép- és kelet-európai rendszerváltásban átfogó módon lásd. Sztompka (1999) és Kornai, Rothstein és Rose-Ackerman (szerk. 2005).

9| Putnam 1993.

10| Fukuyama 1996.

1. BEVEZETÉS

leti tudományokban a Proquest adatbázis folyóirataiban 1979-ig összesen 456 olyan cikk található, aminek címében szerepel a bizalom. Az 1980-as években ez a szám évi 39,5, 1990 és 1994 között 82,2, 1995 és 1999 között 164,8, 2000 és 2004 között 228, 2004 és 2009 között 346.¹¹

A bizalom az 1990-es években az Európai Unióról szóló vitákban is előkerült a legitimitációval kapcsolatos viták során.¹² David Easton munkájára építve az EU legitimitációja kapcsán Fritz Scharf különbséget tett bemeneti (input) és kimeneti (output) legitimitáció között. Míg az előbbi a demokratikus részvételt, utóbbi a kormányzás eredményét jelenti. Ebben a keretben a jó eredmények akkor is legitimálnak, ha a bemeneti oldalon felfedezhető a demokratikus deficit.¹³ A pénzügyi válság egyik legkritikusabb problémája az EU számára, hogy a demokratikus deficitet nem érintette, viszont súlyos kételyek merültek fel a kimeneti oldallal kapcsolatosan.¹⁴ Éppen ezért megkerülhetlenné vált köztes (throughput) legitimitáció kérdése, ami a döntési folyamatok minőségét érinti, azaz a hatékonyság, az átláthatóság, a nyitottság és a részvétel szempontjait.¹⁵

A bizalommal kapcsolatos kutatások a 2000-es évek második évtizedére új jelentőséget kaptak. Az 1990-es évek kezdetétől a fejlett világban is a bizalom tendenciaszerű csökkenése volt meg tapasztalható mind az emberek között, mind pedig a kormányzat irányában.¹⁶ A globális pénzügyi válságot követően ez a helyzet csak súlyosbodott,¹⁷ ami a bizalmatlanság és következményeinek vizsgálatát központi kérdéssé teszi világszerte.

1. 2. A KÖTET FŐ KÉRDÉSEI

A társadalmi bizalom és következményeinek vizsgálata csupán néhány évtizedre tekint vissza a társadalomtudományokban. A racionális emberkép dominanciája miatt a politológia és a közgazdaság-tudomány a bizalom mint nem tisztán racionális jelenség vizsgálatát sokáig mellőzte. Az 1990-es évektől kezdve azonban egyre több empirikus eredmény mutatta a bizalom jelentőségét – magas szintje jobb növekedési teljesítménnyel, erősebb adómorállal és az újraelosztás nagyobb támogatottságával jár együtt.¹⁸

11| Az adatok forrása: Li 2011.

12| A legitimitáció és a bizalom viszonya a következő fejezetben bővebben előkerül. Ebben a részben a két fogalmat egymás szinonimájaként értelmezem.

13| Scharf 1999.

14| Jones 2009.

15| Schmidt 2013.

16| Az Egyesült Államokra vonatkozóan lásd Hetherington 1998, Patterson 1999 és Putnam 2000. Más országok tendenciáinak összefoglalását nyújtja Newton (2008: 244–245).

17| Lásd pl. Tonkiss 2009, Uslaner 2010, Roth 2015.

18| Ezekről az eredményekről részletesen a következő fejezetben lesz szó.

Jelen könyv a bizalom hatásait a makroszintű pénzügyekkel kapcsolatosan elemzi, ami egy új területnek számít a bizalommal kapcsolatos kutatásokban. A kérdés relevanciáját a korai politológiai kutatások indokolják, amelyek rámutattak arra, hogyan befolyásolja a politikai mozgásteret a bizalom szintje. Mivel a makroszintű pénzügyek sokszor inkább a politikai, mint a közgazdasági racionalitás kívánalmait tükrözik, a bizalom vagy annak hiánya várhatóan erőteljes hatást gyakorol az alakulásukra.

A bizalom fogalmának elméleti kerete közelebb vihet az európai pénzügyi válság kialakulásának megértéséhez, illetve a válságkezelés eltérő eredményeinek magyarázatához is. A válság megértése egyszerre cél és eszköz ebben a kötetben – a téma önmagában lényeges, és egyben illusztráció arra, hogyan játszik szerepet a gyakorlati gazdaságpolitikában egy olyan elvontnak tűnő tényező, mint a bizalom.

A konkrét esetek vizsgálata a kutatót érzékennyé teszi a létező világ komplexitásaira és olyan tényezőkre jelenlétére, amelyek módosíthatják a kapcsolatot a bizalom, a pénzügyi politika és a gazdasági kimenetek között. Annak megértése, hogy mely tényezők segítik, illetve gátolják a bizalomból adódó folyamatok érvényesülését, a kutatás harmadik célkitűzése. Az erre a kérdésre adott válaszok politikailag releváns következtetéseket tesznek lehetővé az alacsony bizalmi szintű országokban a bizalmatlanság következményeinek enyhítésére.

1. 3. A KUTATÁS MÓDSZERE

A bizalom hatásának kutatása és dokumentálása messze nem egyszerű feladat. Mint a következő fejezetből kiderül, a bizalom definíciója távolról sem egyértelmű, mérése pedig még kevésbé az. A szakmai közösségben nincs általánosan elfogadott meghatározása a fogalomnak, és ebből adódóan általánosan elfogadott mérőszám sem létezik. Ezek hiányában a statisztikai elemzések komoly viták tárgyát képezik. Az ilyen elemzések a jelenségek pontos oksági mechanizmusára nem nyújtanak választ, hiszen a rendszer ex ante és ex post állapotának korrelációira koncentrálnak. A mi okoz mit kérdése, illetve az, hogy nem egy harmadik tényező hatását látjuk-e az összefüggésekben,¹⁹ folyamatosan előkerül például a bizalom és növekedés közötti kapcsolatok elemzése során.

A nemrég elindult *Journal of Trust Research* című folyóiratban a főszerkesztő amellet érvel, hogy a bizalommal kapcsolatos kutatások során meg-

19| Erről a problémáról hosszan ír Elster (2007).

1. BEVEZETÉS

kerülhetetlen az interdiszciplináris szemlélet, a kontextus és a folyamatok alapos vizsgálata.²⁰ Ezek teszik lehetővé az oksági kapcsolatok feltárását. Ilyen típusú elemzés a rendszerszemléletű megközelítés, amelyet e kötetben használni fogok. A rendszerben való gondolkodás alapja, hogy a társadalom nem elszigetelt egyének halmaza, kapcsolataik maguk is részei a rendszernek, és így a rendszer több mint az alkotóelemek összessége. Különösen fontos ez a bizalom kapcsán, hiszen léte vagy hiánya nem csupán néhány szereplő közötti kapcsolatot jellemez, hanem a teljes rendszerre van meghatározó hatása. A rendszerszemléletnek komoly hagyományai vannak a közgazdaságtudományban. Kornai János szerint ide tartozik többek között Marx, Mises, Eucken, Hayek, Polányi vagy Schumpeter munkássága.²¹ Az ilyen típusú elemzésben a kutató feladata, hogy a rendszerben megnyilvánuló ok-okozati mechanizmusokat feltárja, amelyek meghatározóak a gazdasági és politikai folyamatoknak az alakulásában. Ennek a szemléletnek a statisztikai elemzés csupán egyik eszköze, a legjellemzőbb módszer az összehasonlító elemzés esettanulmányok révén.²²

A statisztikai megközelítésekhez hasonlóan az esettanulmányok célja is logikailag konzisztens modellek vagy elméletek kialakítása, ezek empirikus tesztelése és az eredmények tükrében következtetések levonása, illetve az eredeti modell módosítása.²³ A könyvben ezeket a követelményeket követve először a bizalom fogalmának bemutatásáról lesz szó (2. fejezet), majd egy elméleti keret kerül kidolgozásra a bizalom és a makropénzügyi döntések közötti kapcsolatok bemutatására (3. fejezet). Ezt követi az elméletek összevetése az empirikus tapasztalatokkal (4–7. fejezet), majd az eredmények tükrében az elmélet újraértékelése (8. fejezet).

A nagy mintán alapuló statisztikai vizsgálatokhoz viszonyítva az esettanulmányokkal szemben általában három kritikát szokás megfogalmazni: függő változó alapján történő esetválasztás, megerősítést biztosító esetválasztás és általánosíthatóság. Amennyiben a függő változó alapján kerülnek az esetek kiválasztásra (pl. növekedés), bármilyen közös változó könnyen oksági mechanizmusként lesz értelmezhető.²⁴ Szintén jellemző kritika a megerősítő esetválasztás lehetősége, ami azt jelenti, hogy az eseteket a kutató az elmélet megerősítése céljából választja ki, és ezzel a stratégiával nagyjából bármilyen elméletet alá lehet támasztani.²⁵ Végül nem megkerülhető

20| Li 2011: 2

21| Kornai 1999: 587–590. Madarász Aladár (2008) kiemeli, hogy bár a rendszerparadigma nyelve alapvetően német, ide sorolhatóak Adam Smith művei is.

22| Kornai 1999: 591.

23| George és Bennett 2005: 6.

24| Geddes 1990.

25| Flyvbjerg 2006.

probléma az általánosíthatóság kérdése sem, azaz kicsi, nem reprezentatív minta alapján az eredményeket nem lehet automatikusan nagyobb mintára érvényesnek tekinteni.²⁶ A könyvben több módszerrel is igyekszem ezeket a problémákat kiküszöbölni.

A kutatásban viszonylag nagy, 25 országos mintát használok, amely az Európai Unió régi tagországaiból (EU-15) és a 2004-ben, illetve 2007-ben csatlakozott volt szocialista országokból (KKE-10) áll. Ez a minta közel laboratóriumi körülményeket teremt annak elemzéséhez, hogyan hat a bizalom a makroszintű pénzügyekre. A gazdasági kormányzásra szolgáló közös keret – főként a monetáris és költségvetési politika kapcsán – olyan külső horgonyt jelent, amihez a belföldi politikák mérhetőek. A hasonló külső feltételek mellett a 25 ország jelentős különbségeket mutat a gazdasági teljesítményben mind a pénzügyi válság előtt és után. A hasonló keretfeltételek és az eltérő kimenetek számos lehetőséget biztosítanak az összehasonlításra és az elméleti hipotézisek vizsgálatára. Ezeket a lehetőségeket növeli a poszt szocialista államok vizsgálata, amelyek a régi tagországokhoz képest nagyon eltérő történeti örökséggel lettek tagjai az EU-nak. A konvergencia vagy divergencia folyamatának vizsgálata e két csoporton belül és közöttük lehetővé teszi azt, hogy az elméletet meglehetősen kontrollált körülmények között vizsgáljam.

A mintán belül esetek közötti és eseteken belüli összehasonlítást is alkalmazok. Az esetek közötti összehasonlítások azt a célt szolgálják, hogy az elméletből levezetett hipotézisek, azaz a kimenetek megvalósulását teszteljék. A cél az elmélet érvényesülésének első megközelítése, illetve a részletesebb esettanulmányok alapjául szolgáló esetek kiválasztása. A részletesebb esettanulmányok célja, hogy hosszabb időszak folyamatainak elemzése révén a kimenetek mögötti okozati mechanizmusokat bemutassa. Ennek a vizsgálatnak a során a rendszerszintű bizalmat országspecifikus módon, a történeti háttér ismeretében mutatom be. Az elemzés a kontextus figyelembevételével lehetővé teszi azt is, hogy megvizsgáljuk, mely tényezők segítik, illetve gátolják a bizalom különféle mechanizmusainak érvényre jutását. Ezeket nevezem a könyvben az elmélet peremfeltételeinek.

A peremfeltételek kiemelt vizsgálatát az indokolja, hogy társadalomtudományokban nincsenek egytényezős magyarázatok, és a kimenetek komplex folyamatok együttes hatásából alakulnak ki. Vannak bizonyos hajlamok, de nagyon fontos ismerni azokat a tényezőket is, amelyek ellensúlyozni képesek ezeket a hajlamokat. Ez nagyon hasonlít az orvostudományra: lényeges kérdés a genetikai örökség hatásainak tanulmányozása, de ugyanilyen

26| George és Bennett 2005: 30–31.

1. BEVEZETÉS

lényeges az ezt ellensúlyozni képes tényezők – például az életmód – feltárása. Az esettanulmányokban például az olvasó számára elsősre talán különösnek fog hatni az, hogy a politikai szereplőkkel csak nagyon érintőlegesen foglalkozom. Ez nem jelenti azt, hogy ne tartanám fontosnak a szerepüket, hanem sokkal inkább azt a törekvést tükrözi, hogy a bizalom mint strukturális tényező jelentőségét megvizsgáljam. Amennyiben az elmélet helytálló, a személyeknek nem szabad, hogy különösebb jelentősége legyen – adott strukturális feltételek mellett egymástól eltérő hajlamú vezetők is hasonlóan viselkednek. A kötet végére természetesen ennek a megközelítésnek a korlátai is kiderülnek, és a vezetők személyiségét az elmélet egyik peremfeltételeként értelmezem.

Az oksági mechanizmusok és a peremfeltételek feltárására a disszertáció négy összehasonlító elemzést alkalmaz. Az első összehasonlítás során egy magas bizalmi szintű ország (Svédország) költségvetési konszolidációjának módszere és ennek tervezése kerül összehasonlításra egy alacsony bizalmi szintű ország (Portugália) költségvetési konszolidációjával. Ennek célja az elmélet illusztrálása olyan esetek révén, amelyekre teljesen ráillik. A második összehasonlításban két alacsony bizalmi ország (Magyarország és Szlovákia) gazdaságpolitikájának elemzésére kerül sor, aminek célja annak feltárása, hogy hasonló kiindulóhelyzet hogyan vezethet rendkívül eltérő kimenetekhez, azaz milyen peremfeltételei vannak az elméletnek. A harmadik összehasonlítás két olyan országot mutat be, amelyek akár az elmélet cáfolatát is jelenthetik – Írországból viszonylag magas bizalmi szint mellett komoly pénzügyi válság következett be, míg Lengyelország alacsony bizalmi szint mellett rendkívül jó teljesítményt nyújtott a válság során. A két kilógó eset vizsgálata további peremfeltételek bemutatására alkalmas. Végül az utolsó összehasonlítás során két euróövezeti és nem euróövezeti tagállam (Írország és Görögország, illetve Lettország és Magyarország) válságkezelésének elemzése révén illusztrálok a bizalom jelentőségét a válságból való kilábalásban.

A társadalmi folyamatok komplexitása miatt az elemzés még célként sem fogalmazhatja meg, hogy a természettudományokból ismert törvényekre jusson a bizalommal kapcsolatosan, hanem sokkal inkább a rendszeren belül megnyilvánuló szabályosságokra próbál rámutatni, amelyektől bizonyos feltételek esetén az eltérés normálisnak tekinthető.²⁷

27] A társadalomtudományok céljairól hasonló gondolatokat fogalmaz meg Kornai (1993: 45), Elster (2007: 34) és Csaba (2014: 64).

1. 4. A FŐ MONDANIVALÓ DIÓHÉJBAN

A könyv arra mutat rá, hogy a rendszerszintű bizalom jelenléte kritikus jelentőségű a szereplők szabálykövető magatartásának kialakulásában, ami alapfeltétele az intézményrendszer hatékony működésének. A hatékony működés hozzájárul a jövő bizonytalanságának csökkentéséhez, és ez lehetővé teszi a gazdasági szereplők számára hosszú távú tervek kialakítását. A tervek kimenetét ilyen környezetben jellemzően elfogadják, azaz kudarc esetén a terveket és nem a szabályrendszert kívánják megváltoztatni. Ezzel szemben alacsony bizalmi környezetben jellemző a szabályok kikerülése, ami azt jelenti, hogy az intézmények kevésbé képesek betölteni a jövő bizonytalanságának csökkentésére irányuló szerepüket. Ez pedig azzal jár, hogy mind az egyének, mind pedig a döntéshozók időhorizontja lerövidül. A hosszú távra való tervezés nehézségei, illetve a szabályokkal kapcsolatos bizalmatlanság miatt a gazdasági szereplők célja egyedi kedvezmények kijárása a hatóságoktól, míg a politikai döntéshozók támogatást elsősorban a választóközönség rövid távú elvárásainak kiszolgálása révén igyekeznek szerezni. Ilyen környezetben jellemző a szerkezeti reformok elmaradása, megjelennek a politikai ciklusok, a laza pénzügyi szabályozások, illetve a fellendülés és válság váltakozásából eredő nagymértékű gazdasági kilengések.

Az Európai Unióban elsősorban a déli tagállamok fejlődése illusztrálja a rendszerszintű bizalom hiányának következményeit. Számos középkelet-európai (KKE) tagállam hasonló jegeket mutat, és megerősíti az elméleti feltevéseket. Azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy több KKE ország fegyelmezett politikát folytatott az alacsony bizalmi szint ellenére, illetve magas bizalmi szintű EU-15 országokban is hitelbuborék alakult ki. Ezek az esetek az elmélet korlátaira mutatnak rá, és felhívják a figyelmet a kimeneteket befolyásoló egyéb tényezőkre, mint például a pénzügyi piacok fegyelmezőmechanizmusának működésére, a gazdaságpolitikai divatok jelentőségére, illetve a politikai vezetés szerepére.

1. 5. A KÖTET FEJEZETEI

A 2. fejezet a bizalom fogalmát mutatja be. A bevezető áttekintésből szándékosan kimaradt az a kérdés, hogy mi is a bizalom pontosan, és hogyan lehet mérni. A fogalomnak hatalmas irodalma és számos típusa van, amelyek bemutatásához önálló fejezetre van szükség. Szintén megkerülhetetlen kérdés az, hogy a bizalom különféle formái, elsősorban a személyek közötti és az intézményekben való bizalom hogyan kapcsolódnak össze, és hogyan hatnak

1. BEVEZETÉS

egymásra. A fejezet fő állítása, hogy az általános bizalom és az intézményrendszer minősége szorosan összefügg, és a bizalom növelését ösztönző politika az állami intézmények minőségének javítását jelenti.

A 3. fejezet a bizalom és a pénzügyek kapcsolatát elemzi. Bemutatja, hogy a pénzbe vetett bizalom a pénzügyi feyelemtől függ, amely nem csupán a jegybank, hanem számos más szereplő (kereskedelmi bankok, állam, adósok) viselkedésének eredménye. A fejezet ebben a megközelítésben elemzi a Gazdasági és Monetáris Unió (GMU) létrejöttét rámutatva arra, hogy a kialakításában alapvető belső feszültség volt: míg a monetáris politika önállósága megszűnt, a költségvetés, a pénzügyi szabályozások és a szerkezeti reformok kérdései nemzeti szinten maradtak. eltérő bizalmi szint mellett várható, hogy ezeken a területeken eltérő politikát folytatnak a tagállamok, amelyek megingathatják a rendszer stabilitását. Ennek alapján a fejezet számos hipotézist fogalmaz meg a várható gazdaságpolitikákról és a gazdasági teljesítményről az eurózónán belül és kívül.

A 4. fejezet az elméletből levezetett hipotéziseket az EU-15 országokban vizsgálja a költségvetési kiigazítások tapasztalatai alapján 1993 és 2007 között. A korábbi kutatási eredmények ezen a területen azt mutatták, hogy a kiadásoldali konszolidációk fenntarthatóbbak, mint azok, amelyek a bevételek növelésén alapultak. A fejezet fő hipotézise, hogy a két módszer közötti választásban a bizalomnak döntő szerepe van – magas bizalmi szintű országok nagyobb valószínűséggel választják a kiadásoldali konszolidációt, mint alacsony bizalmi szintű országok. Svédország és Portugália esete során azt mutatom be, hogy ez a választás milyen oksági láncon keresztül történik. A két eset illusztrálja a választás következményeit a gazdasági fejlődésre is.

Az 5. fejezet a KKE-10 országok pénzpolitikáját vizsgálja a bizalom szemszögéből. Rámutat arra, hogy ellentétben a nyugati tagállamokkal, ezekben az alacsony bizalmi szintű országokban – részben a választott árfolyam-politika miatt – elsősorban nem a költségvetési túlköltekezés, hanem a hitelezés elengedése volt a bizalmatlanság politikai ellenszere. A régióban azonban akadnak kivételek is, ami magyarázatot igényel. A fejezet második felében Szlovákia és Magyarország példája kerül elemzésre – bár mindkettő alacsony bizalmi szintű országnak tekinthető, Szlovákiának sikerült bevezetnie az eurót, míg Magyarország ugyanebben az időszakban inkább távolodott a kritériumoktól. A két eset az elmélet peremfeltételeit vizsgálja.

A 6. fejezet a globális pénzügyi válság következményeit vizsgálja a 25 európai országban. Az elemzés központi kérdése, hogy lehetett-e és ha igen, mennyiben előrelátni a válságot az egyes országokban a könyvben bemutatott elmélet alapján. A növekedés, az államadósság és a munkanélküliség mutatóinak elemzése révén a fejezet csupán egy részleges igen választ fogalmaz meg,

és rámutat a válság számos meglepetésére. Ezek közül a két legfontosabb Lengyelország és Írország – míg előbbi az alacsony bizalmi szint ellenére nem került válságba, utóbbiban a viszonylag magas bizalmi szint ellenére komoly hitelbuborék alakult ki, és mentőcsomagra lett szükség. A két eset jelentős mértékben árnyalja az elméletet, és rámutat a bizalmatlanság előnyeire és a túlzott bizalom veszélyeire.

A 7. fejezet a válságkezelés tapasztalataival foglalkozik, és azt a kérdést teszi fel, milyen szerepet játszik a szereplők közötti bizalom a válságkezelés sikereiben és kudarcaiban. Az európai válságkezelés leggyakoribb kritikája a megszorító politikák erőltetése. Lettország, Görögország és Írország tapasztalatai alapján a fejezet rámutat arra, hogy a megszorítóspirálok a szereplők közötti bizalmatlanságból fakadnak, ami befolyásolja a mentőcsomagok összeállítását, végrehajtását és piaci fogadtatását egyaránt. A fejezet végén az elméletet a magyar válságkezelésre alkalmazom.

A 8. fejezet összefoglalja az eredményeket, és választ ad arra a kérdésre, hogy hogyan és mikor számít a bizalom vagy annak hiánya a makroszintű pénzügyekben és a gazdasági növekedésben. Zárásként néhány következtetést fogalmaz meg az euróövezet jövője, az új tagországok csatlakozása és a rendszerszemlélet jelentősége kapcsán.